QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.191

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABA-YOSHLARNING MA’NAVIY-MA’RIFIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Maxmudjonov Asrorjon Baxromovich
Qo‘qon davlat universiteti
Pedagogika kafedrasi v.b, dotsenti
Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)
Tel: 94 493 33 88

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari nazariy va metodologik jihatdan tahlil etilgan. Zamonaviy oliy ta’lim sharoitida talabalarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini kengaytirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatini mustahkamlash, axborotlarni tanqidiy tahlil qilish, ijtimoiy mas’uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqotda ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyaning tarkibiy komponentlari aniqlashtirilib, uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi mazmuniy, metodik, tashkiliy-pedagogik, kommunikativ va refleksiv mexanizmlar tizimi taklif etilgan. Shuningdek, talabalarning ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarini rivojlantirishning maqsadli, mazmuniy, jarayonli va diagnostik bloklardan tashkil topgan pedagogik modeli ishlab chiqilgan. Kompetensiyalarni baholashning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-kommunikativ va refleksiv mezonlari asoslangan. Maqola xulosalarida oliy ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni talabalarning mustaqil faoliyati, kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy tashabbuslari bilan integratsiyalash bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, talaba-yoshlar, ma’naviy-ma’rifiy kompetensiya, pedagogik mexanizmlar, ma’naviy-axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar, tanqidiy fikrlash, fuqarolik mas’uliyati, refleksiya, pedagogik model.

Abstract: This article provides a theoretical and methodological analysis of pedagogical mechanisms for developing students’ spiritual and educational competencies in higher education institutions. Particular attention is given to expanding students’ moral and spiritual outlook, strengthening respect for national and universal values, developing critical information analysis, social responsibility, and active citizenship. The study clarifies the structural components of spiritual and educational competence and proposes a system of content-based, methodological, organizational-pedagogical, communicative, and reflective mechanisms. A pedagogical model consisting of target, content, procedural, and diagnostic components is developed. Motivational-value, cognitive, activity-communicative, and reflective criteria are

proposed for assessing competency development. The conclusions provide practical recommendations for integrating spiritual and educational activities with students’ independent learning, professional training, and social initiatives in higher education institutions.

Keywords: higher education, university students, spiritual and educational competence, pedagogical mechanisms, moral education, national values, critical thinking, civic responsibility, reflection, pedagogical model.

Аннотация: В статье представлен теоретико-методологический анализ педагогических механизмов развития духовно-просветительских компетенций студентов в высших образовательных учреждениях. Особое внимание уделяется расширению духовно-нравственного мировоззрения студентов, укреплению уважения к национальным и общечеловеческим ценностям, развитию критического анализа информации, социальной ответственности и активной гражданской позиции. Уточнена структура духовно-просветительской компетенции и предложена система содержательных, методических, организационно-педагогических, коммуникативных и рефлексивных механизмов её развития. Разработана педагогическая модель, включающая целевой, содержательный, процессуальный и диагностический блоки. Обоснованы мотивационно-ценностные, когнитивные, деятельностно-коммуникативные и рефлексивные критерии оценки сформированности компетенций. В заключение представлены научно-практические рекомендации по интеграции духовно-просветительской работы с самостоятельной деятельностью студентов, их профессиональной подготовкой и социальными инициативами.

Ключевые слова: высшее образование, студенческая молодёжь, духовно-просветительская компетенция, педагогические механизмы, духовно-нравственное воспитание, национальные ценности, критическое мышление, гражданская ответственность, рефлексия, педагогическая модель.

KIRISH

Globallashuv, raqamli axborot makonining kengayishi, ijtimoiy munosabatlarning o‘zgarishi va zamonaviy kasblarga qo‘yilayotgan talablarning ortishi oliy ta’lim muassasalari faoliyatida ta’lim va tarbiyaning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlashni dolzarb pedagogik vazifaga aylantirmoqda. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimi oldida nafaqat chuqur bilimga ega va kasbiy jihatdan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash, balki mustaqil fikrlaydigan, axloqiy mas’uliyatni anglaydigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan hamda jamiyat taraqqiyotiga faol hissa qo‘shadigan shaxsni shakllantirish vazifasi ham turibdi.

Mazkur vazifani amalga oshirishda talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarini rivojlantirish muhim o‘rin tutadi. Chunki talabaning ma’naviy-ma’rifiy jihatdan rivojlanganligi uning axborotlarni to‘g‘ri baholashi, ijtimoiy hodisalarga ongli munosabat bildirishi, turli qarashlarni tahlil qilishi, shaxslararo munosabatlarda axloqiy me’yorlarga amal qilishi va kasbiy faoliyatida mas’uliyatli qarorlar qabul qilishida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga oid strategik hujjatlarida ta’lim sifatini oshirish, talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni takomillashtirish masalalari muhim yo‘nalishlar sifatida belgilangan [1]. Shuningdek, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplar, ta’lim oluvchilarning huquqlari va ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning huquqiy asoslari mustahkamlangan [2].

Biroq ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning samaradorligi faqat o‘tkazilgan tadbirlar soni, ishtirokchilar miqdori yoki axborot materiallarining tarqatilishi bilan belgilanmaydi. Uning asosiy natijasi talabalarning bilimlari, qadriyatlarga munosabati, mustaqil qaror qabul qilishi, ijtimoiy faolligi va kundalik xulq-atvorida kuzatiladigan ijobiy o‘zgarishlar bilan namoyon bo‘lishi kerak. Shu sababli ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tizimli, maqsadli, natijaga yo‘naltirilgan va shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik mexanizmlar asosida tashkil etish zarur.

Mazkur yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarda ma’naviy-axloqiy kompetensiyani shakllantirish, tarbiyaviy ishlarni ta’lim jarayoniga integratsiyalash va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan [3]. Ushbu yondashuvlar oliy ta’limda ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni talabaning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishi bilan bog‘liq holda o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyaning tarkibiy qismlarini o‘zaro muvofiqlashtirish, ularni rivojlantirish mexanizmlarini yagona pedagogik tizimga birlashtirish va rivojlanish natijalarini baholash mezonlarini aniqlashtirish masalalari alohida ilmiy tahlilni talab qiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, oliy ta’lim muassasalarida talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini tizimli o‘rganishga yo‘naltirildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan va integrativ yondashuvlar tashkil etdi.

Mazkur maqolada mustaqil empirik tajriba-sinov ishlari, respondentlar soni yoki statistik natijalar mavjud emas. Shu sababli natijalar nazariy tahlil, tasniflash va pedagogik modellashtirish orqali olingan konseptual xulosalarni ifodalaydi. Modelning amaliy samaradorligini aniqlash uchun kelgusida oliy ta’lim muassasalarida tajriba-sinov tadqiqotlarini tashkil etish talab etiladi.

NATIJALAR

Nazariy tahlil natijasida talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarini rivojlantirishning mazmuni aniqlashtirildi, ularning asosiy tarkibiy komponentlari tizimlashtirildi hamda rivojlanishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmlar va baholash mezonlari taklif etildi.

Ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyaning pedagogik mazmuni va tarkibiy tuzilishi. Ma’naviy-ma’rifiy kompetensiya — shaxsning milliy va umuminsoniy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar, madaniy meros, ijtimoiy mas’uliyat va zamonaviy ma’rifiy bilimlarga oid tushunchalarni egallashi, ularni mustaqil tahlil qilishi hamda kundalik, ijtimoiy va kasbiy faoliyatida ongli ravishda qo‘llay olish qobiliyatini ifodalovchi integrativ sifatdir.

Ushbu ta’rif doirasida ma’naviy-ma’rifiy kompetensiya faqat ma’lum bilimlar majmui emas, balki bilim, qadriyat, munosabat va amaliy xulq-atvorning o‘zaro birligini ifodalaydi.

Ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyaning tarkibiy tuzilishi quyidagi komponentlarni qamrab oladi:

1. Motivatsion-qadriyatli komponent. Talabaning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga qiziqishi, ularni anglashga intilishi, inson sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi, adolat, halollik, bag‘rikenglik va mas’uliyat tamoyillariga ongli munosabatini ifodalaydi.

2. Kognitiv komponent. Ma’naviyat, axloq, tarixiy-madaniy meros, fuqarolik mas’uliyati, huquqiy madaniyat, akademik halollik va axborot savodxonligiga oid bilimlarni egallash, tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyatini qamrab oladi.

3. Faoliyatli-kommunikativ komponent. Talabaning ijtimoiy loyihalarda qatnashishi, jamoa bilan hamkorlik qilishi, o‘z fikrini dalillar asosida bayon etishi, boshqa insonlarning qarashlarini hurmat qilishi va egallagan qadriyatlarini amaliy faoliyatda namoyon etishida ifodalanadi.

4. Refleksiv komponent. Talabaning o‘z qarashlari, xatti-harakatlari va qarorlarini tahlil qilishi, ularning axloqiy oqibatlarini anglash, kamchiliklarini aniqlash va o‘zini o‘zi rivojlantirishga intilishini bildiradi.

Mazkur komponentlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan. Masalan, akademik halollikning mazmunini bilish kognitiv komponent bilan bog‘liq bo‘lsa, uni qadrlash motivatsion-qadriyatli komponentda, ilmiy ishda manbalarni to‘g‘ri ko‘rsatish faoliyatli komponentda, o‘z xatolarini aniqlab tuzatish esa refleksiv komponentda namoyon bo‘ladi.

Demak, kompetensiyaning shakllanganligini faqat nazariy bilimlarni tekshirish bilan cheklash mumkin emas. Uning barcha komponentlari o‘zaro muvofiqlikda rivojlantirilishi va turli vaziyatlarda kuzatiladigan faoliyat natijalari asosida baholanishi lozim.

Ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari. Pedagogik mexanizmlar maqsadni belgilash, mazmunni tanlash, ta’lim-tarbiya faoliyatini tashkil etish, talabalarning ishtirokini ta’minlash va erishilgan natijalarni tahlil qilishga xizmat qiladigan o‘zaro bog‘liq vositalar tizimidir.

Tadqiqot doirasida beshta asosiy mexanizm guruhi taklif etildi.

Pedagogik mexanizm	**Amalga oshirish vositalari**	**Kutiladigan natija**
Mazmuniy mexanizm	Fanlararo integratsiya, tarixiy-madaniy meros, kasbiy etika, huquqiy va axloqiy masalalar	Ma’naviy-ma’rifiy bilimlar tizimining kengayishi
Metodik mexanizm	Keys-stadi, munozara, debat, muammoli vaziyat, loyiha metodi	Mustaqil fikrlash va axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarining rivojlanishi
Tashkiliy-pedagogik mexanizm	Talabalar klublari, ma’naviy-ma’rifiy loyihalar, ko‘ngillilik, murabbiylik	Ijtimoiy faollik va jamoaviy mas’uliyatning rivojlanishi
Kommunikativ mexanizm	Dialog, tengdoshlar hamkorligi, mentorlik, ochiq muloqot	Muloqot madaniyati va o‘zaro hurmatning mustahkamlanishi

Refleksiv-diagnostik mexanizm	Portfolio, o‘zini o‘zi baholash, kuzatuv, refleksiv kundalik, qayta aloqa	O‘zini o‘zi rivojlantirish va kompetensiyalar dinamikasini aniqlash

Mazmuniy mexanizm ma’naviy-ma’rifiy bilimlarni ta’lim jarayonining mazmuniga singdirishni nazarda tutadi. Masalan, pedagogika fanida o‘qituvchining kasbiy odobi, iqtisodiy fanlarda halol raqobat va ijtimoiy mas’uliyat, axborot texnologiyalari fanlarida raqamli etika va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalalari tahlil qilinishi mumkin.

Metodik mexanizm talabalarning faol fikrlashi va muammolarni mustaqil hal etishiga sharoit yaratadi. Axloqiy vaziyatlarni tahlil qilish, qarama-qarshi fikrlarni dalillar asosida solishtirish, munozaralar va keys-topshiriqlar talabalarga qadriyatlarni tayyor xulosa sifatida qabul qilish emas, balki ularning mazmunini anglash va amaliy ahamiyatini tushunish imkonini beradi.

Tashkiliy-pedagogik mexanizm ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni darsdan tashqari muhit bilan bog‘laydi. Kitobxonlik klublari, ilmiy-ma’rifiy uchrashuvlar, ijtimoiy loyihalar, ko‘ngillilik tashabbuslari va talabalar o‘zini o‘zi boshqarish faoliyati shular jumlasidandir.

Kommunikativ mexanizm talabalarning o‘zaro muloqotida hurmat, tinglash, fikrni dalillash va kelishmovchiliklarni konstruktiv hal qilish madaniyatini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Pedagogning adolatli munosabati, ochiq muloqoti va shaxsiy namunasi ushbu mexanizmning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Refleksiv-diagnostik mexanizm kompetensiyalar rivojlanishining dinamikasini aniqlash, talabaning o‘z faoliyatiga tanqidiy nazar bilan qarashi va keyingi rivojlanish maqsadlarini belgilash imkonini beradi. Bunda baholash faqat nazorat vositasi bo‘lib qolmasdan, rivojlantiruvchi qayta aloqa vazifasini ham bajaradi.

Mazkur mexanizmlarning uyg‘un qo‘llanishi ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni bir martalik tadbirlar yig‘indisidan izchil pedagogik jarayonga aylantirish uchun konseptual asos yaratadi.

Ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik modeli

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarini rivojlantirishning to‘rt blokli pedagogik modeli taklif etildi.

Birinchi blok — maqsadli blok. Talabalarda ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyaning tarkibiy komponentlarini rivojlantirish, ularni ijtimoiy va kasbiy faoliyatda ongli qo‘llashga tayyorlash.

Ikkinchi blok — mazmuniy blok. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, tarixiy-madaniy meros, ma’naviy-axloqiy me’yorlar, huquqiy madaniyat, raqamli etika va kasbiy mas’uliyat mazmunini qamrab olish.

Uchinchi blok — jarayonli blok. Kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan metodlar, tashkiliy shakllar, pedagogik shart-sharoitlar va hamkorlik mexanizmlarini amalga oshirish.

To‘rtinchi blok — diagnostik-natijaviy blok. Kompetensiyalarning rivojlanish darajasini mezonlar asosida aniqlash, natijalarni tahlil qilish va individual rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash.

Modelning ishlash ketma-ketligi quyidagicha ifodalanadi:

Maqsadni belgilash → mazmunni tanlash → pedagogik mexanizmlarni qo‘llash → kompetensiyalarni rivojlantirish → diagnostika va refleksiya → natijalarni takomillashtirish.

Modelning o‘ziga xos jihati shundaki, diagnostika yakuniy bosqich bilangina cheklanmaydi. Dastlabki baholash natijalari mazmun va metodlarni tanlashga, oraliq kuzatuvlar esa pedagogik faoliyatni o‘zgartirishga xizmat qilishi mumkin.

Pedagogik modelni amalga oshirishning asosiy bosqichlari

Bosqich	**Mazmuni**	**Asosiy faoliyat**
Diagnostik-tahliliy	Dastlabki ehtiyoj va rivojlanish xususiyatlarini aniqlash	So‘rovnoma, suhbat, kuzatuv, vaziyatli topshiriqlar
Loyihalash	Maqsad, mazmun, metod va mezonlarni belgilash	Ish rejasini ishlab chiqish, fanlararo hamkorlik
Amaliy-faoliyatli	Rejalashtirilgan pedagogik mexanizmlarni qo‘llash	Munozara, loyiha, kitobxonlik, ijtimoiy tashabbuslar
Refleksiv-baholash	Rivojlanish dinamikasini aniqlash va tahlil qilish	Portfolio, o‘zini o‘zi baholash, qayta aloqa
Takomillashtirish	Aniqlangan ehtiyojlarga muvofiq faoliyatni yangilash	Individual tavsiyalar, metodlarni moslashtirish

Mazkur bosqichlar qat’iy bir martalik ketma-ketlikdan ko‘ra, uzluksiz takomillashtirish sikli sifatida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

3.4. Ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarni rivojlantirishning mezonlari va ko‘rsatkichlari

Kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonining natijalarini aniqlash uchun kuzatiladigan va pedagogik jihatdan asoslangan mezonlardan foydalanish zarur. Shu maqsadda to‘rtta mezon guruhi taklif etildi.

Mezon	**Asosiy ko‘rsatkichlar**	**Aniqlash usullari**
Motivatsion-qadriyatli	Qadriyatlarga ongli munosabat, ijtimoiy mas’uliyat, ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga qiziqish	Suhbat, anonim so‘rovnoma, refleksiv topshiriq
Kognitiv	Ma’naviy-axloqiy, huquqiy va madaniy bilimlar; axborotni tanqidiy tahlil qilish	Test, esse, keys tahlili, taqdimot
Faoliyatli-kommunikativ	Jamoaviy ish, dalillangan muloqot, ijtimoiy loyihalarda ishtirok, akademik halollik	Kuzatuv, loyiha natijasi, portfolio, hamkorlik bahosi
Refleksiv	O‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni anglash, rivojlanish maqsadlarini belgilash	Refleksiv kundalik, o‘zini o‘zi baholash, individual suhbat

Ushbu mezonlar asosida rivojlanish darajalarini tavsiflash uchun quyidagi shartli tasnifdan foydalanish mumkin.

Yuqori daraja: talaba ma’naviy-ma’rifiy bilimlarni izchil namoyon etadi, axloqiy muammolarni mustaqil tahlil qiladi, qarorlarini dalillar bilan asoslaydi, jamoaviy va ijtimoiy faoliyatda mas’uliyatli ishtirok etadi hamda o‘z faoliyatini muntazam tahlil qiladi.

Yetarli daraja: talaba asosiy tushunchalar va qadriyatlarni biladi, odatiy vaziyatlarda ularga muvofiq qaror qabul qiladi, jamoaviy faoliyatda ishtirok etadi, biroq murakkab vaziyatlarda qo‘shimcha yo‘naltirishga ehtiyoj sezishi mumkin.

Boshlang‘ich daraja: talaba ma’naviy-ma’rifiy tushunchalarning ayrimlarini biladi, lekin ularni amaliy vaziyatlarda qo‘llash, o‘z qarashlarini dalillash va faoliyatini mustaqil tahlil qilishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Ushbu darajalar maqolada taklif etilayotgan mualliflik tasnifi bo‘lib, validatsiyadan o‘tgan diagnostik shkala sifatida talqin qilinmasligi kerak. Amaliy tadqiqotda ularni aniq indikatorlar, baholash yo‘riqnomalari va ekspertlararo muvofiqlikni tekshirish orqali takomillashtirish lozim.

Pedagogik mexanizmlarni amaliyotga tatbiq etish yo‘nalishlari

Taklif etilgan modelni oliy ta’lim muassasalari amaliyotiga tatbiq etishda quyidagi faoliyat yo‘nalishlari istiqbolli hisoblanadi.

Birinchi yo‘nalish — fanlararo integratsiya. Ma’naviy-ma’rifiy mazmunni faqat alohida tarbiyaviy mashg‘ulotlarga biriktirib qo‘ymasdan, turli fanlar va kasbiy modullar mazmuniga mos ravishda singdirish lozim. Bunda kasbiy etika, akademik halollik, fuqarolik mas’uliyati, inson huquqlari va raqamli madaniyat kabi masalalardan foydalanish mumkin.

Ikkinchi yo‘nalish — muammoli va vaziyatli ta’lim. Talabalarga real hayotga yaqin axloqiy vaziyatlar berilib, ularni tahlil qilish, muqobil qarorlarni taqqoslash va tanlangan yechimni asoslash topshiriladi. Masalan, guruh loyihasida mualliflik hissasini adolatli taqsimlash, internetdagi tekshirilmagan axborotga munosabat bildirish yoki kasbiy faoliyatda manfaatlar to‘qnashuvini hal qilish vaziyatlari muhokama qilinishi mumkin.

Uchinchi yo‘nalish — ijtimoiy loyiha va ko‘ngillilik faoliyati. Talabalarni jamoatchilik uchun foydali tashabbuslarga jalb etish orqali ijtimoiy mas’uliyat, hamkorlik, tashabbuskorlik va amaliy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Loyihalar talabalarning kasbiy yo‘nalishi, hududiy ehtiyojlar va mavjud resurslarga muvofiq ishlab chiqilishi kerak.

To‘rtinchi yo‘nalish — raqamli ma’rifat va axborot savodxonligi. Talabalarni manbalarni tekshirish, manipulyativ axborotni aniqlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, raqamli muloqot odobiga rioya qilish va sun’iy intellekt vositalaridan mas’uliyatli foydalanishga o‘rgatish maqsadga muvofiq.

Beshinchi yo‘nalish — refleksiv va rivojlantiruvchi baholash. Talabalar o‘z rivojlanish maqsadlarini belgilashi, bajarilgan ishlar natijasini tahlil qilishi, fikr-mulohaza olishi va keyingi faoliyatini rejalashtirishi uchun imkoniyat yaratish lozim.

Mazkur yo‘nalishlar alohida tadbirlar sifatida emas, balki oliy ta’lim muassasasining tarbiyaviy siyosati, akademik faoliyati va talabalar tashabbuslarini birlashtiruvchi tizim sifatida rejalashtirilishi kerak.

MUHOKAMA

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan nazariy model va pedagogik mexanizmlar talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarini rivojlantirishni ko‘p komponentli pedagogik jarayon sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi. Ushbu yondashuvning muhim jihati shundaki, kompetensiya faqat axloqiy tushunchalarni bilish yoki ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda qatnashish

bilan cheklanmaydi. U bilim, qadriyat, amaliy faoliyat, muloqot va refleksiyaning o‘zaro uyg‘unligini talab qiladi.

Birinchidan, ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish uning natijalarini aniqroq belgilash imkonini beradi. Agar an’anaviy yondashuvda tadbirning o‘tkazilishi yoki talabalar ishtiroki asosiy ko‘rsatkich sifatida olinsa, kompetensiyaviy yondashuvda talabaning qanday bilimni egallagani, muammoli vaziyatda qanday qaror qabul qilgani va o‘z faoliyatini qay darajada tahlil qilgani ham hisobga olinadi.

Ikkinchidan, pedagogik mexanizmlarning samaradorligi ularning o‘zaro muvofiqlashtirilganligiga bog‘liq. Masalan, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar to‘g‘risidagi nazariy ma’lumotlar muammoli vaziyatlar tahlili, jamoaviy loyiha va refleksiya bilan mustahkamlanmasa, olingan bilimlarning amaliy faoliyatga ko‘chishi cheklanishi mumkin. Shu sababli mazmuniy, metodik, tashkiliy va refleksiv mexanizmlarni yagona tizim sifatida loyihalash zarur.

Uchinchidan, ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogning shaxsiy namunasi va ta’lim muassasasidagi ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega. Talabalar pedagogning adolatli baholashi, akademik halollikka rioya qilishi, turli qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va muammolarni muloqot orqali hal etishidan amaliy tajriba oladilar. Shu bois kompetensiyalarni rivojlantirish faqat talaba bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlar bilan cheklanmay, oliy ta’lim muassasasining umumiy akademik madaniyati bilan ham bog‘lanishi lozim.

To‘rtinchidan, raqamli axborot muhitining kengayishi ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalar tarkibida axborot savodxonligi va raqamli mas’uliyatga alohida e’tibor qaratishni talab qiladi. Talaba ma’lumotni topish bilan birga uning ishonchliligini tekshirishi, dalil va fikrni farqlashi, axborotni tarqatish oqibatlarini tushunishi va raqamli muloqot me’yorlariga amal qilishi kerak. Bu ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun axborot manbalarini qiyoslash, media materiallarni tahlil qilish va raqamli etikaga oid keys-topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Beshinchidan, kompetensiyalarni baholashda shaxsning ichki e’tiqodlari haqida bir tomonlama xulosa chiqarishdan saqlanish zarur. Ma’naviy-ma’rifiy rivojlanish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lgani sababli uni faqat test yoki bitta kuzatuv natijasi bilan to‘liq ifodalab bo‘lmaydi. Shu bois turli baholash vositalarini birgalikda qo‘llash, talabaga o‘z fikrini erkin ifodalash imkonini berish, baholash mezonlarini oldindan tushuntirish va kuzatilgan natijalarni ehtiyotkorlik bilan talqin qilish maqsadga muvofiq.

Oltinchidan, taklif etilgan modelni amalga oshirish oliy ta’lim muassasasining tashkiliy imkoniyatlari va talabalar ehtiyojlariga moslashtirilishi kerak. Barcha talabalarga bir xil shakldagi tadbirlarni taklif etish o‘rniga, ularning qiziqishlari, kasbiy yo‘nalishlari, tajribasi va ishtirok imkoniyatlarini hisobga olish maqsadga muvofiq. Bu yondashuv talabalarning tashabbuskorligi va mustaqilligini qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi.

Tadqiqotning nazariy yangiligi ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlarining besh guruhini o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tasniflash, ularni to‘rt blokli pedagogik model bilan muvofiqlashtirish va baholash uchun to‘rtta mezon guruhini taklif etishda namoyon bo‘ladi. Ushbu tasnif maqola doirasidagi nazariy umumlashtirish natijasi

bo‘lib, uning ilmiy yangilik darajasi va amaliy samaradorligi keyingi empirik tadqiqotlar orqali tekshirilishi lozim.

Tadqiqotning asosiy cheklovi empirik ma’lumotlarning mavjud emasligidir. Shu sababli taklif etilgan mexanizmlarning talabalarning kompetensiya darajasiga ta’siri, turli ta’lim yo‘nalishlarida qo‘llanish imkoniyatlari va baholash mezonlarining ishonchliligi hozircha tasdiqlangan tajriba natijalari sifatida ko‘rsatilmaydi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda boshlang‘ich va yakuniy diagnostika, nazorat va tajriba guruhlarini qiyoslash, pedagogik kuzatuv, talabalarning refleksiv ishlari va ijtimoiy loyiha natijalarini tahlil qilish orqali modelning samaradorligini tekshirish mumkin. Bunday tadqiqotlar nazariy takliflarni amaliy dalillar bilan boyitishga xizmat qiladi.

XULOSA

Oliy ta’lim muassasalarida talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biri bo‘lib, u talabalarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashi, intellektual salohiyati, ijtimoiy mas’uliyati va kasbiy tayyorgarligini o‘zaro uyg‘unlashtirishni talab qiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Ma’naviy-ma’rifiy kompetensiya integrativ pedagogik sifatdir. U motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-kommunikativ va refleksiv komponentlarning o‘zaro birligi orqali namoyon bo‘ladi. Shu sababli uni rivojlantirish va baholashda faqat bilimlarni o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari bilan cheklanmaslik zarur.
2. Pedagogik mexanizmlarni tizimli tashkil etish muhimdir. Mazmuniy, metodik, tashkiliy-pedagogik, kommunikativ va refleksiv-diagnostik mexanizmlarning o‘zaro muvofiqlashtirilishi ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni izchil va natijaga yo‘naltirilgan jarayon sifatida tashkil etish uchun nazariy asos yaratadi.
3. Taklif etilgan pedagogik model amaliyot uchun konseptual asos bo‘la oladi. Modelning maqsadli, mazmuniy, jarayonli va diagnostik-natijaviy bloklari kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadlarini, mazmunini, amalga oshirish usullarini va baholash yo‘nalishlarini o‘zaro bog‘laydi.
4. Interfaol va faoliyatga asoslangan metodlardan foydalanish zarur. Munozara, keys-stadi, loyiha faoliyati, ko‘ngillilik, raqamli axborot tahlili va refleksiv topshiriqlar talabalarning ma’naviy-ma’rifiy bilimlarini amaliy vaziyatlar bilan bog‘lash imkoniyatini yaratadi.
5. Baholash ko‘p mezonli va shaffof bo‘lishi lozim. Motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-kommunikativ va refleksiv mezonlardan foydalanish kompetensiyalar rivojlanishini turli jihatlardan o‘rganishga yordam beradi. Bunda talabalarning shaxsiy fikri, mustaqil tanlovi va insoniy qadr-qimmatiga hurmat saqlanishi zarur.
6. Taklif etilgan modelni empirik tekshirish talab etiladi. Kelgusida oliy ta’lim muassasalarida tajriba-sinov tadqiqotlarini o‘tkazish, diagnostik vositalarni takomillashtirish va natijalarni qiyosiy tahlil qilish modelning samaradorligi haqida dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Umuman olganda, talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy kompetensiyalarini rivojlantirish alohida tarbiyaviy tadbirlar bilan cheklanmasdan, oliy ta’limning mazmuni, metodlari,

akademik madaniyati, ijtimoiy muhiti va baholash tizimi bilan uyg‘unlashtirilishi kerak. Bunday tizimli yondashuv ma’naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy mas’uliyatli va kasbiy faoliyatida axloqiy tamoyillarga amal qiladigan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni. **“O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.** https://lex.uz/docs/4545884
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.** https://lex.uz/docs/5013007
3. Temur. (2025). Talabalarning ma’naviy-axloqiy kompetensiyasini rivojlantirish: muammolar va yechimlar. *Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya*, 4(7), 110–114. https://doi.org/10.70413/zdpp-v04-i07-p1-030
4. Po‘latov, J. (2022). Oliy ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning o‘ziga xos xususiyatlari. *Ta’lim, fan va innovatsiya*, 6-son. https://esijournal.uz/wp-content/uploads/2023/06/Talim-fan-va-innovatsiya-2022-yil-6-soni.pdf
5. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. New York: Macmillan.
6. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. UNESCO. (2021). *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. Paris: UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707